

Sivil Toplumun Kavramsal Analizi ve Türkiye'deki İzdüşümü

Fatma Betül ARSLAN KESKİN*

Geliş Tarihi (Received) 22.05.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 20.12.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1300644

Öz

Sivil toplum kavramı özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra sosyal bilimlerde yıldızı parlayan bir kavram halini almıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri, 1950'li yılların sonunda ortaya çıkan 'yeni sosyal hareketler' iken diğeri toplumsal yapılarda orta sınıflaşma ve siyasi olarak demokratik yönetimlerin tüm dünya üzerinde ön plana çıkmasıdır. Demokratik yönetimler katılımcılık ve gönüllülüğü teşvik ederek sivil toplumun gelişmesine katkı sunarlar çünkü sivil toplum bir anlamda devlet örgütlenmesi dışında bireylerin kendi iradeleriyle kurdukları örgütlenmeleri ifade eder. Sivil toplum farklı dönemlerde farklı anlamlara sahip olarak muğlak bir geçmişe sahip olsa da bugün daha çok gönüllülük, kamusal tartışma, örgütlenebilme özgürlüğü, dernekli toplum gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Sivil toplumun Batı'daki bu gelişim sürecinden ayrı olarak Türkiye gibi Osmanlı geçmişinde merkezi gücün bireysel özgürlük alanlarını masseden ve devlet örgütlenmesi dışında yer alan alternatif örgütlenmeleri merkezi devlet yapısı için bir tehdit olarak algılayan siyasi kültürde sivil toplumun ortaya çıkması ve gelişmesi oldukça zor olmuştur. Türkiye'deki sivil toplum tartışmaları Türkiye'nin siyasi kültürü, sınıfsal ve idari yapısı ile birlikte ele alınarak tartışılır. Bu tartışmalarda birçok farklı görüşe sahip olanların mutabık olduğu konu, özellikle 1980'lerden sonra Türkiye'de sivil toplumun geliştiği yönündedir. Bu çalışma da bu gelişim seyrini tarihi bir perspektiften farklı dönemleri ele almakta ve değişimin ne yönde cereyan ettiğini ortaya çıkarmayı denemektedir.

Anahtar kelimeler: Sivil toplum, demokrasi, Türkiye, Sivil Toplum Kuruluşları (STK), A. Gramsci.

Conceptual Analysis Of Civil Society And It's Projection In Turkey

Abstract

The concept of civil society has become a prominent concept in social sciences, especially after the second half of the 20th century. One of the important reasons for this is the emergence of 'new social movements' at the end of the 1950s, while the other is the development of the middle class and the rising political prominence of democratic governments all over the world. Democratic governments contribute to the development of civil society by encouraging participation and volunteering because civil society refers to organizations established by individuals of their own volition outside the state structure. Although civil society has an ambiguous history with different meanings in different periods, today it mostly corresponds to meanings such as volunteering, public debate, freedom of organization, associative society. Apart from the development of civil society in the West, the emergence and development of civil society has been very difficult in a political environment such as Türkiye's Ottoman past, where the central power absorbed the sphere of individual freedom and perceived alternative organizations outside the state structure as a threat to the state. Discussions on civil society in Turkey are analyzed in the context of Turkey's political culture, class and administrative structure. Many different sides of this debate agree that civil society has developed in Turkey, especially after the 1980s. This study analyses the course of development of civil society in different periods from a historical perspective and tries to clarify the course of its change.

Key words: Civil Society, Democracy, Türkiye, Non-Governmental Organizations (NGOs), A. Gramsci.

* Dr. fbetulk@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0288-9483

1. Giriş

Bu çalışma neredeyse son yarım yüzyılın en popüler kavramlarından biri olan sivil toplum kavramını Batı Avrupa ve Türkiye'nin siyasi tarihindeki pozisyonu bağlamında ele alarak analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu zaman zarfı içerisinde demokrasinin, demokratikleşmenin önemli bir bileşeni olarak sivil toplum kavramı, hem Soğuk Savaş döneminde Batı kültürüne ait önemli bir demokratik gösterge hem de kapalı toplumlarla açık toplumlar (open societies) arasındaki turnusol kâğıdı işlevi görmüştür. "Sivil topluma geçiş" ya da "sivil topluma sahip olmak" demokratikleşmenin ve kapalı toplumdaki liberal demokratik özelliğe sahip olmayan toplumlardan açık topluma yani demokratik ve devlet karşısında güçlü bir sivil topluma sahip toplumsal yapılara işaret etmektedir.

Bu çerçevede öncelikle kavramın kısa tarihsel seyri verildikten sonra onun demokrasi ile olan ilişkisi ele alınacak ve Türkiye'nin siyasi ve sosyo-kültürel tarihi seyri içinde sivil toplumun işgal ettiği yer, önem ve onun sembolik değeri üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Türkiye'de sivil toplumun hem gelişim seyri hem de kavramın kendisine yüklenen anlam Batıdaki gelişim seyrinden daha farklı bir şekilde ortaya çıkar. Her şeyden önce Türkiye'nin Osmanlı geçmişine ve daha da öncesine uzanan siyasi kültüründe devlet (ya da devletimsi yapılar) sivil toplumun (ya da ona karşılık gelen yapıların) karşısında önceliğe sahiptir. Türkiye'de devlet, birey ya da bireyler topluluğu karşısında aşkın ve üstün bir statüye sahiptir. Bu çalışmanın temel iddialarından biri, Türkiye'de sivil topluma yüklenen anlam ve sivil toplumun gelişim seyrinin, Türkiye'nin Batılılaşma macerasından ayrılamaz olduğudur. Sivil toplumun gelişim seyri Türkiye'nin batılılaşma yolunda aldığı mesafeye orantılı ve ilişkilidir. Siyasal modernleşme olarak demokratikleşme, demokrasi kültürünün yerleşmesi devlet ve birey arasındaki sivil aralıkların filizlenmesine zemin hazırlar. Bu da Türkiye'de demokrasi ve sivil toplum arasındaki paralelliğin önemli bir göstergesi olarak görülmelidir.

Sivil toplum kavramı tarihin farklı dönemlerinde farklı anlamlara gelmekle birlikte yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren demokrasiyle, demokratik gelişmişlikle, baskıcı rejimlerin dışında ve baskıcı rejimlerden ayrı olarak gelişen insan haklarına ve özgürlüklerine yönelik bir vurgunun var olduğu bir toplumsal örgütlenme biçimine işaret ile ortaya çıkar. Bu anlamını da 1950'li yıllardan itibaren ortaya çıkan demokrasi, insan hakları, çevre ve kadın hakları hareketleri gibi hareketlerin tamamını ifade eden yeni sosyal hareketlerle kazanır. Ayrıca liberal demokrasiye yönelik eleştirilerin yanında insanların karar alımlarına katılım mekanizmalarına dair bir tartışmayı da beraberinde getiren radikal demokrasi ve müzakereci demokrasi gibi farklı demokrasi anlayışları da bu gelişmelere katkı sunar.

2. Sivil Toplumun Kavramsal Analizi ve Soykütüğü

2.1. Sivil Toplum Tanımları ve Bu Tanımlardan Çıkarılacak Özellikler

Oldukça geniş bir tanım setine sahip olduğu görülen sivil toplum olgusu tarihin farklı dönemlerinde farklı anlamlarla ortaya çıkmaktadır; ancak son dönemlerde yapılan sivil toplum tanımları artık ne 18. yüzyılın medeni ve barbar ne de askeri ve sivil yönetim arasındaki ayrım üzerine kurulu değildir. Modern dönemde sivil toplum tanımları daha çok insanlar arasındaki bağlar, gönüllülük, bireylerin kendi iradeleri doğrultusunda örgütlenebilme özgürlükleri, katılım, kamusal alan ve kültürel hegemonya tartışmaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Anheier ve List (2005:55) 20. yüzyılda sivil toplum olgusunun medeniyet (Elias), halkın katılımı ve

yurttaşlık bilinci (Verba), kamusal alan (Habermas), sosyal sermaye (Putnam, Coleman), kültür (Gramsci) ve toplulukçuluk duygusu anlamında topluluk (community) kavramlarıyla ilişkilendirildiğini (Etzioni) belirtir.

Bu açıklamalardan sonra sivil toplumla ilgili her biri onun farklı özelliklerine ağırlık veren birkaç sivil toplumu tanımlanabilir. Sivil toplum ile ilgili gönüllülük, bireysel özerklik ve örgütlenebilme gibi kavramlar etrafında dönen tanımlardan biri örneğin Diamond (1994, s.5), tarafından özel alan ve devlet arasındaki bir ara varlık alanı olarak şöyle tanımlanır: “Örgütlü hayatın gönüllü, kendi kendini üretilen desteklenen, devletten özerk alanıdır.”

Örgütler (dernekler) üzerine yapılan vurgu birçok sivil toplum tanımında dikkati çeker. Bunun arkasında yatan önemli bir gerekçe, derneklerin birey ve devlet arasında Hegelci anlamda ara yapılar olmasıdır. Bu ara yapılar (dernekler) bir yandan bireylerin taleplerini devlete iletirken diğer yandan devletin talep ve beklentilerini bireylere iletecek bir ara yapı olarak dikkat çekerler. J. Cohen ve A. Arato’ya göre (2013, s.14) sivil toplum, “Özerk gruplar ve birlikler çoğulluğu; kamusal kültür ve iletişim kurumları; bireysel tercihlerin ve yönelimlerin mahremiyeti; çoğulluğu; kamusal devletten, hatta ekonomiden ayıran bir genel haklar sistemi” şeklinde tanımlanır. Aynı yazarlar bir başka sivil toplum tanımında ise vurguyu, dernekler ve toplumsal hareketlerle ilişkilendirerek yaparlar. Cohen ve Arato yaptıkları tanımda (2013, s.6), sivil toplumu ekonomi ve devlet arasında toplumsal ilişkinin olduğu; her şeyden öte yakın alandan (özellikle aile), birlikler (dernekler) alanından (bilhassa gönüllülük esasına dayalı dernekler) toplumsal hareketlerden ve kamusal iletişim formlarından oluşan bir alan olarak görürler.

Sivil toplum devlet iktidarının sınırlılığı ve meşruluğu ile de ilgilidir. Eğer devlet toplumsal hayatın her alanını kuşatırsa sivil alanın canlılığı, bireysel özerkliğin varlığı söz konusu olamaz. Böyle bir durumda devlet tüm toplum üzerinde ideolojisi, örgütleri ve kültürüyle kendini hissettirdiği için sivil toplumdan değil totaliter bir toplum yapısından ve totaliter devlet örgütlenmesinden söz edilebilir. Bu bağlamda Shils’e göre (İ. Doğan 2015, s.310-311), devlet iktidarının meşru olmadığı, devlet iktidarının meşru bir kaynağa dayanmadığı ve devlet iktidarının sınırlanmadığı toplumlarda sivil toplumdan söz etmek mümkün değildir. Çeşitlilik ve farklılık sivil toplumun varlığı için önemli bir gösterge olarak görülse de Shils için bunlar sivil toplumun varlığı için yeterli görülmez. Oysa J. Alexander sivil toplumu sosyolojik bağlamda ele alırken bir toplumda var olan çeşitlilik ve farklılığı sivil toplumun varlığı için temel bir gösterge olarak ele alır. Bu dolaylı bir yorumdur çünkü ancak demokratik bir toplumda çeşitlilik ve farklılığa müsaade edilir. Demokratik olmayan toplumlar çeşitlilik ve farklılığı törpüleyen baskıcı ve homojenleştirici (birbirine benzeştirici-tek türleştirici) bir işleyişe sahiptirler. Sivil toplum ve demokrasinin en temel özelliğinin farklılaşma olduğunu belirten Çaha (1999, s.87), farklı grupların demokratik bir toplumda kamusal görünürliğini artırma talebinin toplumu zenginleştireceğini belirtirken bunun da ancak daha özgür ve daha demokratik olan toplumlarda gerçekleşeceğini zımnen belirtir.

Sivil toplum kavramının birçok farklı tanımı ve temel kavramsal bileşenler arasında çok fazla örtüşme olmasına rağmen kusursuz bir tanım üzerinde çok az uzlaşmanın olduğunu belirten Anheier ve List yapılan tanımlarla ilgili şu değerlendirmeyi yaparlar (2005:54), “Tanımlar, sivil toplumun bazı özelliklerine diğerlerinden daha fazla vurgu yapmaları bakımından tipik olarak farklılık gösterir; bazı tanımlar öncelikle devlet gücü, siyaset ve bireysel özgürlük yönlerine odaklanırken, diğerleri daha çok ekonomik işlevler ve sosyal sermaye ve uyum

kavramlarına odaklanır. Yine de çoğu analist, modern sivil toplumun, aile, devlet ve piyasa arasında yer alan ve insanların ortak çıkarları geliştirmek için gönüllü olarak bir araya geldikleri kurumların, örgütlerin ve bireylerin toplamı olduğu ifadesine muhtemelen katılacaktır.”

Buraya kadar yapılan tanımlarda, sivil toplum, özerklik, örgütlenebilme, farklılık, çeşitlilik, devletten özerklik gibi anlamları ifade edecek şekilde tanımlanmıştır. Bu değişkenlere birkaç özellik daha ekleyerek sivil toplum alanı ve tanımı daha da olgunlaştırılmak istenirse, Taylor’un tanımı eklenebilir. Taylor için sivil toplum devletin alanının dışında olup ona alternatifler üretebilme ve devlet politikalarını etkileyebilme özelliğine sahip olmalıdır. Bu çerçevede Charles Taylor sivil toplum kuruluşlarını da (STK) işin içine sokarak sivil toplumun üç özelliğinden söz eder (aktaran İ. Doğan 2015, s.312);

- 1- Bireylerin özgür iradeleriyle örgütlenmeleri.
- 2- STK’ların kendi aralarında devletin yönlendirmesi olmadan koordineli davranabilmeleri.
- 3- STK’ların devlete alternatif faaliyetler üretebilmeleri ve devlet politikalarını etkileyebilmeleri.

Taylor’un sivil toplum anlayışı, bireylerin devletin dışında kalan bir güç odağı olarak, iradi ve meşru örgütlenme biçimleriyle devlet politikalarını etkileyebilme becerilerini ifade eder. Bu anlamda sivil toplum ile devlet arasında bir güç mücadelesinin olduğunun altını çizmek gerekir.

Sivil toplumun varlığı bir ülke içindeki iradi örgütlenmelerin varlığı, sayısı ve çeşitliliği ile de ölçülebilir. Burada belirleyici özellik, sivil toplum alanında yer alan örgütlenmelerin devletin resmi ideolojisini meşrulaştıran ya da yaymaya çalışan değil; resmi ideolojinin dışında yer alan örgütlenmeleri kapsamına almasıdır (ancak bu diğer örgütlenmelerin sivil toplum kapsamı dışında olduğu anlamına gelmez). İlk türden örgütlenmeler devletin resmi ideolojisini yaymaya çalışan örgütler olarak algılanır ve bu durum bazen “majestelerinin sivil toplum kuruluşu” anlamında küçümseyici bir nitelemeyle anılırlar. Bu durum da sivil toplum kuruluşlarının görece olarak resmi ideolojik yapı ya da kamu kurumlarından özerk olarak varlıklarını sürdürmelerini gerekli kılar.

Buradan hareketle sivil toplum tanımı biraz daha geliştirilirse, sivil toplum, bireylerin devlet dışındaki iradi ve meşru örgütlenme biçimleriyle, demokratik bir çerçevede hareket eden bu anlamda da sivil etiğe sahip örgütlenmeler olarak devlet politikalarını etkileyebilme becerisine sahip toplumsal örgütlenme biçimini ifade eder.

Sivil toplum üzerine yazdığı yazılarla bir dönem literatürün temel referans kaynağı olarak görülen John Keane ise uzun ve kapsamlı bir sivil toplum tanımı yapar. Eğer olgunlaştırılmış bir sivil toplum tanımı ile tanımlar bölümü bitirilmek istenirse Keane’in aşağıdaki tanımı yetkin bir sivil toplum tanımı olarak örnek verilebilir.

"En soyut anlamıyla sivil toplum, öncelikle devlet dışı faaliyetlerle; ekonomik ve kültürel üretim, ev yaşamı ve gönüllü birliklerle uğraşan ve bu faaliyetler vasıtasıyla devlet kurumları üzerinde her çeşit baskı ve denetimi uygulayarak kendi kimliklerini koruyan ve dönüştüren kurumların oluşturduğu bir bütün olarak kavranabilir... Sivil toplumun son derece önemli ek bir anlamı daha vardır. Yasal güvence altında bulunan ve kendi kendini örgütleyen çok sayıda kamusal alan-üretim birimleri, ev yaşamı, gönüllü örgütlenmeler ve topluluklara yönelik hizmetleri kapsayan, devlet dışı bir alan olma potansiyeline sahiptir" (Keane, 1994, s.35-36).

Sunulan sivil toplum tanımlarından hareketle sivil toplum alanının, aile, dernekler, toplumsal hareketler, kamusal iletişim formları gibi unsurlardan oluştuğu görülmektedir. Bu tanımların temel özelliği sivil toplum tanımlarında “öteki”nin devlet olarak varlığının belirginliğidir.

Son olarak sivil toplum tanımlarının aslında mükemmel toplumsal örgütlenmeyi de içerdiği ihmal edilmemelidir. Edwards, sivil toplumun bir yandan dernekli toplumsal örgütlenme biçimi olduğuna işaret ederken diğer yandan sivil toplumun iyi toplum (the Good Society) metaforu olarak kullanıldığını belirtir. Bu anlamda kullanımın kökleri bir anlamda, Eski Yunan Polis’i ve İslami “ümme” olgusu ve Yahudilerin Tikkun Olam¹’ı gibi manevi topluluklar hakkındaki dini doktrinleri ifade eder (Edwards, 2004, s.38).

Sivil toplum tanımlarının ya da varlığının mükemmel, arzu edilen, hedeflenen toplumsal örgütlenme biçimlerine işaret etmesi Türkiye gibi birkaç yüzyıldır Batılılaşmak, modernleşmek isteyen ülke-toplumlar için de özel bir anlama sahip görünmektedir. Türkiye’de gelişen siyasi kültür, sivil toplum ve onun içindeki bir örgütlenme unsuru olan sivil toplum kuruluşlarını (STK) adeta yeni öykünme nesnesi haline dönüştürerek Türkiye’de demokrasinin gelişmesinin bir unsuru haline getirecektir.

2.2. Batı’da Sivil Toplumun Ortaya Çıkış Süreci

Batı Avrupa’da ve Amerika’da sivil toplumun ortaya çıkması demokrasi ve insan hakları alanında meydana gelen gelişmelere paralel bir seyir izlemiştir. Bu seyrinde T. Hobbes, J. Locke gibi düşünürler sivil toplum anlayışlarını, devlete sahip toplumları bu kategorinin içine sokarak yapmışlardır. Yani sivil toplum onlar için devlet örgütlenmesine sahip toplumları ifade eder. Bu örgütlenme aslında devlet ve fertler arasındaki bir sözleşmeye de işaret eder, söz konusu düşünürlerin “sözleşmeci” düşünürler olarak adlandırılmasının nedeni de budur.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel’in (1770-1831) sivil toplum hakkındaki görüşleri esas olarak Hukuk Felsefesinin Prensipleri (1991) adlı eserinde dile getirilir. Bu eserde aile, sivil toplum ve devlet başlıkları üzerinde duran Hegel bu üç momentin bireyi özürülüğe götüren uğraklar olduğunu belirtir.

Bu momentler şunlardır (Hegel 1991:144-145) “a) dolaysız veya tabîi [aşaması içinde] objektif ahlâkî espi: aile. Bu cevhersellik, birliğini kaybeder, bölünür ve —bir sonraki— dış bağlantılar safhasına geçer; b) üyeleri formel bir evrensellik içinde bağımsız bireylerden oluşan topluluk: sivil toplum. Bu topluluğun üyelerini bir arada tutan şey, bunların ihtiyaçları, şahıs ve mülkiyet güvenliğini sağlama aracı olan hukuk sistemi ve özel ve kollektif menfaatleri düzene koyan bir dış organizasyondur. Bu dış organizasyon [devlet], c) geride, devletin siyasî anayasası’na dayanır ve onun içinde birliğine kavuşur. Devlet, evrensel cevherin ve ona adanmış olan kamu hayatının gayesi ve fiilî realitesidir.” Görüldüğü gibi Hegel aileyi, ailenin fertlerinin sivil topluma hazırlandığı bir konaklama evresi gibi görür. Sivil toplumu da bağımsız bireylerden oluşan ama esas faaliyet alanı ekonomik olan bir topluluk olarak görür. Sivil toplumun güvenliği ve varlığını ise kamu hayatının varlık amacı olan devlet sağlar. Nihayetinde sivil

¹ Tikkun Olam: Dünyayı onarma, insanların diğerkâm faaliyetler içinde olması, toplum içinde takdir edilecek davranışları sergilemeyi ifade eder.

toplum da aile gibi geçilmesi gereken bir aşamadır çünkü varlığın asıl gayesi devlete (onun için Prusya Devleti) ulaşmak, bir devlet çatısı altında yaşayarak özgürlüğe ulaşmaktır. Hegel'e göre sivil toplum neden aşılması gereken bir alandır, sorusunun cevabı sivil toplumun (die Bürgerliche Gesellschaft) Alman dilinde aynı zamanda burjuva toplumu ifadesini de içermesinde bulunabilir. "Çünkü ekonomi alanı demek olan bu alanda bireyler kendi öznel çıkarlarından başka bir şeyi düşünemezler. Bireyler bu alanda çalışır, alışveriş yapar, sözleşmeler yoluyla kazanmalarına kalıcılık kazandırmaya uğraşırlarken, kendi öznel ve bireysel çıkarlarına hizmet ettiklerini düşünmekte ve kendi istemlerinin kendinde ve kendi için istem olduğunu varsaymaktadırlar (Bumin 2013:155). Bireylerin ekonomi alanında (yani sivil toplumda) girdikleri mücadele süreci ancak devlet ile sona erdirilebilir. Bu anlamda sivil toplum alanı nihayetinde bireylerin özgürlüklerini bulabilecekleri yegane alan olarak devlete gidiş için bir ön geçiş aşamasıdır.

Karl Marx'ın (1818-1883) sivil toplum değerlendirmesi de kavramın Alman dilindeki iki anlamlılığına dayalıdır yani Marx için de sivil toplum daha çok bireysel mücadele alanını ifade eden ekonomik faaliyet alanını kapsar. Marx'ın Hegel'den aldığı birçok kavramın yanına sivil toplumu da eklemek gerekir haliyle Marx'ta da üretim ilişkileri eksenli bir tanım aşılması gereken bir alanın varlığı dikkat çeker. Marx'ın burjuva toplumu izdüşümü olarak ele alıp, aşılması gereken bir alan olarak gördüğü sivil toplum alanı üretim ilişkisi sürecinde mülkiyete sahip olan burjuva ile ona sahip olmayan proleterya arasındaki sınıf mücadelesinin verildiği alanı ifade eder. Nitekim Marx, Engels ile yazdığı Alman İdeolojisi adlı eserde (Marx ve Engels, 2012, s.84), sivil toplumu 18. yüzyılda, mülkiyet ilişkilerinin ilkçağ ve ortaçağ ortaklaşalığından kurtulur kurtulmaz ortaya çıkan bir olgu olarak tanımlar. Devamla, sivil toplumu, üretici güçlerin belirli bir gelişme aşaması içerisinde, bireylerin maddi karşılıklı ilişkilerinin hepsini birden kucaklayan, ulusu aşan bir özelliğe sahip olarak ancak burjuvazi ile gelişmekle tanımlar.

Türkiye'de sivil toplum çalışmalarının Marksçı anlamda izini sürenler Türkiye'deki sivil toplum ilişkilerini ve varlığını sınıfların varlığı, işlevselliği ve çatışmaları üzerinden okurlar. Örneğin Türkiye'de yarı sivil toplum kuruluşu olarak görülen meslek örgütleri (Türk Tabipleri Birliği-TTB, Türkiye Barolar Birliği-TBB ve Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği-TMMOB) kendilerini bir neoliberal düzenin izdüşümü olarak gördükleri sivil toplum kuruluşlarının bir uzantısı olarak değil demokratik bir baskı grubu olarak tanıtmaktadırlar. Bu anlamda daha eleştirel bir tavırla ortaya çıkan meslek örgütleri Türkiye'deki ana çatışma alanını küresel ve yerel sınıfsal bir mücadele alanı olarak görmekte ve kendilerini bu mücadele içinde önemli bir pozisyonda görmektedirler. Oysa sınıf çatışmaları üzerinden Türkiye ve Osmanlı toplumu üzerinde yapılacak bir analiz, toplumu ve devleti etkileyen örneğin din (İslam), siyasi kültür gibi değişkenleri devre dışı bırakarak eksik bir analiz ortaya koyabilecektir.

2.3. Modern Sivil Toplum Tanımına Geçiş Evresi Olarak Gramsci

Her ne kadar kökleri Aristo'ya kadar gidip, kamusal ve özel alan arasındaki ayrımla temellendirilmeye çalışılsa da bugün sivil toplumdan anlaşılan daha çok İtalyan Marksist düşünür Antonio Gramsci sonrasındaki tanımlanmış biçimidir. Gramsci Marksist bir değerlendirme yaparken tıpkı Marx'ın yaptığı gibi Hegel'e de gönderme yapıp onu referans

arak sivil toplum analizi yapar. Gramsci, kiliseler, dernekler, kültürel kurumlar, kulüpler, mahalle dernekleri ve siyasi partileri devlete karşı değil devletin dışında görür. Bugün de sivil toplum devletin dışında bireylerin iradi olarak kurdukları ve devletin birey karşısındaki alanını daraltmayı hedefleyen örgütlenmeler olarak görülürler. Bu nedenle Cohen ve Arato'nun (2013, s.65), sivil toplum ile post Marksizm arasında kurduğu ilişkiyi göz önünde bulundurmak gerekir: “Sivil toplum kavramının post-Marksizmin (ve belki “post-Gramsciciliğin”) entelektüel dünyasına ve hatta siyasal kültürüne ait olduğu fikrini, şimdiye kadar başvurduğumuz birçok kaynağımız kullandığı için, koruyoruz. Günümüzdeki sivil toplum söylemi uluslararası planda, en azından başlarda, post-Marksist fikirlerin dolaşımı ile yayıldı.”

Cohen ve Arato (2013, s. 65-73) sivil toplum söylemini, post Marksist fikirlerin özellikle de Gramsci'nin fikirlerinin dolaşımıyla yayılmış olarak görürler. Gramsci, Marx'ın takipçilerinden biri olmasına rağmen kendi sivil toplum anlayışını doğrudan Hegel'den yola çıkarak oluşturur. Bürgerliche Gesellschaft (Kapitalist/Burjuva toplum) teriminin Marksist kullanımının kuşkusuz farkında olan Gramsci'nin Hegel yorumu bu nedenle aynı zamanda Marx ve Engels'in yorumlarının üstü kapalı bir eleştirisidir. Gramsci Marx'ın üst yapı ve altyapı ayrımında alt yapıya verilen belirleyicilik özelliğine yeni ve farklı bir yorum getirerek sivil toplum alanı olarak gördüğü üst yapıya özel bir önem verir.

Gramsci sivil toplum alanına kiliseler, birlikler, kültürel kurumlar, kulüpler, mahalle dernekleri ve bilhassa siyasi partileri ekler. Sivil toplumun bu aktörleri doğal olarak üst yapıya aittirler ve burjuva sınıfının kültür alanında üstünlüğünü sağlayan hegemonya üretimine katkı sağlarlar. Sivil toplum alanında burjuva sınıfının organik aydınlarının eliyle üretilen bu hegemonya toplumun diğer sınıflarının devlete (ve yönetime) rızalarının üretilmesinde oldukça işlevseldirler. Bu nedenle “sivil toplum ve bilhassa onun kültürel kuramları, özgürleşme mücadelesinde işgal edilmesi gereken en merkezi araziler olarak belirirler” (Cohen ve Arato, 2013, s.132). Cohen ve Arato'nun burada vurgulamak istedikleri husus, Gramsci ile birlikte başlayan ve kültür dünyasında verilecek mücadelenin Marx'ın toplumsal yapı analizi için kullandığı ekonomik determinizm temelli tarihsel materyalizmin ve sınıfsal ilişkilerin determinist yorumunun diyalektik izdüşümü ile birlikte ortaya çıkan sınıf çatışması yorumuna kısmi bir reddiyedir. Bu kısmi reddiye kültür dünyasında organik aydınlar aracılığıyla verilecek bir mücadeleyi ifade eder. Kültür dünyasında ezilen sınıflar adına verilecek bir mücadele sivil toplum alanını bir özgürlük alanına tahvil ederek devlet karşısında önemli bir mevzi elde edilmesini mümkün kılar.

Gramsci'nin Marksist kurama hem katkısı hem de eleştirisi olarak okunabilecek yapı (altyapı) ve üst yapı üzerine oturan kültür dünyası ve bunun izdüşümü olan sivil toplumu ele alış biçimi, Marksizmin içinden hareket ederek Marksizmi klasik kalıpların dışına çıkaran bir söyleme sahiptir. Çünkü nihayetinde üst yapının bir bileşeni olarak sivil toplum alt yapının bağımlı bir değişkeni olmaktan çıkarak bağımsız bir değişkene dönüşür. Bir toplumsal yapı analizinde üst yapı ve alt yapı ilişkisinde sıkı bir analizi gerektiren üst yapıda Gramsci'ye göre (1967, s. 28), iki büyük basamak kurulabilir. Bunlardan ilki «sivil toplum» basamağı ki kabaca «özel» denilen organizmaların tümünü içine alır. İkinci ise, «politik toplum ya da devlet» basamağı ki bu alan, egemen sınıfın bütün toplum üzerindeki «egemenlik» görevini karşıladıkları gibi, devlette ve «hukuksal» yönetimde dile gelen «doğrudan doğruya baskı» ya da kumanda görevini karşılamaktadır.

Bu dönüşüm yine Marksizmin bir üst yapı unsuru olarak gördüğü devletle olur. Devlet varlığı ve meşruiyetini bir yandan baskı (ya da iktidar-güç) diğer yandan rıza ile sağlar. Devlet varlığını siyasal alanda iktidar ile sağlarken sivil toplumda organik aydınlar aracılığıyla kendi hegemonyasını sivil topluma yayarak meşruiyetini sağlar. Gramsci'ye göre (1967) egemen sınıfın elçileri ya da üstyapının 'görevlileri' olarak aydınlar esas olarak sivil toplum içinde faaliyet yürütürler.

Gramsci için de mücadele alanı bu nedenle alt yapı alanından önce burjuvanın organik aydınlarına karşı halkın kendi organik aydınları aracılığıyla sivil toplum yani üst yapı alanında verilecek bir mücadeledir.

3. Sivil Toplum ve Türkiye

Sivil toplum olgusu Batı siyasi literatüründe geniş ve hayli eski bir kullanım alanına sahiptir. Hal böyleyken Türkiye'de sivil toplum Batıdaki tartışmaya paralel oldukça muğlak bir anlam çeşitliliğine sahip ve kullanım ömrü açısından hayli yakın tarihli bir ömre sahip görünmektedir. Türkiye'deki tartışma Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde sivil toplumun varlığı ve yokluğu üzerinden işlerken her ikisine de gerekçe olan bireysel özgürlük alanı ile devlet birey ilişkisinin yanında sınıfsal değerlendirmeler de bu tartışmaya eklenmektedir.

3.1. Sivil Toplumun Osmanlı Kökleri

Sivil toplum demokrasi ile özdeş tutulup, demokratik gelişmişliğin göstergesi olarak öykünülen bir kavram olarak görüldüğünde, Türkiye'de de kavramın Osmanlı geçmişi aranmaya başlanmıştır. Örneğin sivil toplum olgusunun köklerinin Osmanlı geçmişinde bulunduğunu iddia eden ve bunu da temellendirmeye çalışan eserlerden birine Doğan'ın çalışması (2001) gösterilebilir. (Ancak sivil toplum gibi sadece Batı Avrupa'nın sosyo-ekonomik ve siyasi gelişim süreci ile bağlantılı bir kavramın Osmanlı İmparatorluğu gibi kendine özgü (sui generis) bir toplum yapısına sahip, bunun yanında gücün ve idarenin merkezde toplandığı bir devlet yapısında nasıl var olduğu ya da biçim aldığı tartışmalıdır. Çünkü sivil toplum, iktidarın parçalanması ya da merkezi gücün dışında nefes almak için ara alanları gerektirir bu anlamda tüm iktidarın merkezde toplandığı Osmanlı Devleti ile sivil toplumun kesişmesinin pek de mümkün olmadığı iddia edilebilir.

Sivil toplum, merkezi devlet karşısında ona karşı gelişen güç odaklarının varlığı ve merkezi devlete karşı bu güç odaklarının mücadele alanını ifade eder. Bu anlamda Osmanlıda merkezi devletin tüm iktidarı kendi bünyesi altında toplaması, farklı iktidar adacıklarının yaşamasına kendisi için bir tehdit olarak gördüğünden izin vermemesi, merkezi devlet karşısında alternatif güç odaklarının ortaya çıkmasına engel olmuştur. Osmanlı toplum yapısını açıklayan merkez-çevre teorisi de merkezi, sadece devletin gücünün toplandığı bir alan olarak değil çevre üzerinde aynı zamanda hegemonyasını kuran ve geliştiren bir kültür alanı olarak ifade etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde sivil toplum örgütü (STK) benzeri unsurlar vardır lakin bunlar daha çok dini anlamda görelî olarak müstakîl hareket eden Osmanlı millet sisteminin unsuru cemaatler ya da İslam dinin kendilerine özgü bir tarzla yorumlayan tarikatlardır. Bunlar ekonomik alanın dışında ve esas olarak da merkezinde ekonominin motive edici unsur olmadığı kültürel ve dini örgütlenmeler olarak bulunurlar. Osmanlı Devleti'ndeki bu unsurlar, Batı'daki gibi özel mülkiyet ve serbest piyasa olmadığı için devleti sınırlandıran ve sivil toplumun temel unsuru olan aristokrasi ve burjuvazi gibi sınıflar ortaya çıkaramamıştır. Devletin her zaman merkezde olduğu ve toplumun ya da milletin onun için çalıştığı ve hizmet ettiği bu yapıda tüm güç birikmesi devletin merkezinde olmuştur. Devlet de bu gücü kimseye paylaşmak istememiştir. Osmanlı Devletinde 1600-1800 yılları arasında iktidarın devletin merkezinde yer alanların dışında kalanlarla (örneğin ayanlar) paylaşıldığı bu süreç, II. Mahmut döneminde 1808 tarihli Sened-i İttifak ile somutlaşmış ancak bu senet üzerindeki kararlar 1815 sonrası II. Mahmut'un tekrar merkezin gücünü tesis ederek ayanları kendisine bağlamasıyla sona ermiştir (Karpat, 2010 ve Zürcher, 2011).

Osmanlı Devleti'nden miras alınan kutsal devlet düşüncesi etkisini günümüze kadar sürdürmüştür. Osmanlı modernleşmesiyle başlayan ve Cumhuriyetle birlikte Tek Parti döneminde (1930-1945) devam eden devletin toplumu üstten biçimlendirmesi sivil toplum unsurlarının zayıf ve cılız kalmasının arkasında yatan önemli bir nedendir. Osmanlı döneminde kamuoyu oluşturma düşüncesi ve bu düşüncüyü oluşturan Genç Osmanlıların çabaları merkezi gücü dengeleyen İngiltere tarzı bir parlamenter sistem hayal ve idealini getirmiştir (Mardin, 2010). Bu parlamenter ideal, Genç Osmanlılarda İslam'ın özüne dönerek bir modernleşme idealiyle harmanlanmış ve bu yönde yapılan yayınlarla oluşturulan kamuoyu aslında Osmanlı Devletinde kanaat önderi ve kamuoyunu belirleme gücüne sahip olan bürokratik iktidarın da kısmi temsilcisi olan orta tabakanın münevverleriyle geliştirilen ve üretilen cılız da olsa bir sivil toplumu ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu zayıf ve cılız sivil toplum Genç Osmanlıların entelektüel baskısı ile Kanun-i Esasi'nin (Anayasanın) ilan edilmesini sağlayarak Osmanlı devletinin monarşiden meşruti monarşiye doğru evrilmesini sağlayacaktır. Sadece bu rejim değişikliğinin kan dökülmeden sağlanması açısından bile Genç Osmanlıların Osmanlı devletinde sivil toplumun gelişmesinde etkili olduğunun altı çizilebilir. Merkezi gücün dengelenmesi, parlamentonun varlığı, kamusal tartışma alanının ortaya çıkarılması özellikle derneklerin gelişip serpiştiği ve özgürlük alanının daha da genişlediği II. Meşrutiyet'i beslemesi açısından çok anlamlıdır.

II. Meşrutiyet döneminin Türkiye'deki sivil toplumun gelişimi açısından önemi ise, çok partili hayatın başlaması ve demokratik mücadelenin kusursuz olmasa bile sürdürülebilmesi için kamusal tartışmaların devam etmesi ve bunlardan çok daha dikkat çekici biçimde dernek kurma özgürlüğünün artışıyla birlikte dernek sayısının ve derneklerin etkinliklerinin artmasıdır. Ancak II. Meşrutiyet'in arkasındaki güç olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), Bosna Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı (1908), Girit'in Yunanistan'a bağlanması (1908), Arnavutların ayaklanması (1911) gibi sebeplerden dolayı II. Meşrutiyet sonrası kurulan bol miktardaki etnik odaklı derneklerin kapatılması yoluna gidilmiştir. Ancak bu dönemde ciddi bir dernekleşmenin olduğu, dolayısıyla Osmanlı devletinde sivil toplumun dernekleşme bağlamında geliştiği göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim 1908 yani II. Meşrutiyet sonrası meydana gelen geçici özgürlük ortamı başlangıçta güçlü biçimde örgütlenme özgürlüğüne sebep olmuştur. Tunaya (1984, s.367), II. Meşrutiyet sonrasındaki kısa sürede örneğin beş aylık bir dönemde 78 derneğin kurulduğunu belirtir.

3.2. Cumhuriyet Türkiye'si ve Sivil Toplum

Cumhuriyetin kuruluş sürecinde bir kaç demokratik deneme yani TCF (Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası-1924-1925) ve SCF'nin (Serbest Cumhuriyet Fırkası-1930) kurularak çok partili demokratik bir hayata geçilerek demokrasinin cumhuriyetle harmanlanması girişimi akamete uğradığında 1929 Büyük Bunalımının da etkisiyle Türkiye'de sivil toplumun tamamen sindirildiği bir tek parti dönemi (1930-1945) başlamıştır.

Tek Parti dönemi Türkiye'de tüm demokratik hakların baskı altına alınıp sivil aralıkların tamamen yok edildiği dönemdir. Öyle ki yeni kurulan devletle ideolojik açıdan aynı perspektife sahip olan Türk Ocaklarının kapatılması (1931) bile tek parti döneminde parti-devlet örgütlenmesinin hiçbir farklı örgütlenmeye izin vermediğinin bir işareti olarak okunabilir. Türk Ocakları yeni rejimle hiçbir sorunu olmayan laik ve çağdaş bir örgütlenme olmasına rağmen kapatılır bunun yanında ulusal direniş hareketinde etkin olmuş kadınlar tarafından kurulan (1924), Türk kadınlar Birliği, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildikten sonra 1935 seçimlerinde meclise 18 vekil girince amacına ulaştığına karar verilerek kapatılır. Talebe Birliği feshedilir (1936). Gerekçe, üyelerin vilayetten izin alarak henüz Türkiye'ye katılmayan Antakya ve İskenderun ile ilgili gösteri yapmaları. Bu tür birliklerin memleketin kültürel gelişmesine engel teşkil edildiği belirtildi. Türk Spor Kurumu, kendisini CHP'nin «öz çocuğu ve ondan bir parça» saydığını açıklayarak CHP'ye bağlanma kararı alır (1936) (Atılğan, 2022). Bu anlamda sivil toplumun canlanması için çok partili hayatın gelmesi ve özellikle de Demokrat Parti (DP) iktidarının başlaması (1950-1960) beklenmelidir.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası hayata geçirilen 1961 Anayasası ise çok daha güçlü ve canlı bir sivil toplumun oluşmasına imkan sağlamıştır. Ancak 1960'lı yılların sonunda tüm dünyada başlayıp Türkiye'de de etkisini hissettiren gençlik hareketleri silahlı şiddete varan bir gelişmeyle sivil alanın daralmasına neden olur. 1970'li yıllarda devam eden terör olayları sivil alanın daha da cılızlaşmasına neden olurken “örgüt” ve “örgütlenme” ifadelerinin siyasi kültürde daha olumsuz bir anlam kazanmasına neden olmuştur.

Sivil toplum kavramı Türkiye'de gündelik ve akademik hayatın içine 1980'lerde girmeye başlar. Bu dönemde sanki 12 Eylül askeri darbesi sonrasında 1983 seçimleriyle birlikte üç yıllık bir askeri rejimden sonra iktidarın sivillere teslim edilmesi, sivil siyasetçilerin iktidarı elinde bulundurduğu bir toplum gibi anlaşılıyordu. Aslında kavramla ilgili belirsizliğin sadece Türkiye'deki sivil toplum literatürüyle sınırlı olmadığı açıktır. Hatta denilebilir ki Türkiye'de hissedilen kavramın Batı literatüründeki belirsizliğinin yansımasıdır. Nitekim sivil toplum kavramının belirsizliğine vurgu yapan Jensen (2006, s.39), sivil toplumun çok sık ve çok farklı anlamlara gelecek şekilde teorik, pratik ve tarihsel bağlamda kullanıldığını belirterek yapılan tanım ve açıklamaların aydınlatmaktan çok kafa karıştırıcı olduğunu söyler.

Kavramla ilgili belirsizlik ve kafa karışıklığı Türkiye'de o kadar dikkat çekicidir ki, sosyalist yazarlar, sivil toplumu burjuva toplumu ile eşdeğer gördükleri için Marxçı anlamda aşılması gereken bir alan olarak küçümsemişlerdir (Belge, 1993). Kendilerini sivil toplum aktörleri ve örgütlenmelerini sivil toplum kuruluşları (STK) ya da örgütleri olarak değil demokratik baskı grupları olarak tanımlamışlardır. Öyle ki bugün bile aradan bir kırk yıl geçmesine rağmen bazı

sivil toplum kuruluşlarının (STK) kendilerini hala STK olarak değil “demokratik baskı grubu” olarak tanımlamalarının arkasında bu bakış açısı ve değerlendirme biçimi yatmaktadır. Böylece sosyal demokrat çevreler Batılı kapitalist toplumun ve neoliberal yapıların süzgecinden geçen sosyal demokrasiden uzak ve yumuşatılmış sivil toplum kavramını kullanmamış olduklarını düşünürler.

Şerif Mardin tam da bu nedenle belki de sivil toplum kavramını Batı'dan aldığımız siyasetle ilgili kavramlar arasında, ülkemizde en çok yanlış yaratanlardan biri olarak tanımlar (1990, s. 9): “Kavramın karşıtı, birçok kez zannedildiği gibi , ‘askeri’ toplum değildir. Terimin vurgusu ‘şehir adabı’dır, karşıtı, olsa olsa ‘gayrimedeni’ olabilir. ‘Sivil toplum’daki ‘sivil’in kökü şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade eder.” Eğer Mardin’in belirttiği gibi kavram şehir hayatı ve şehir hayatı ile birlikte ortaya çıkan hak ve yükümlülükleri ifade ediyorsa bu durumun aynı zamanda modernleşme süreciyle paralel işleyen bir süreç olduğunu da hesaba katmak gerekir.

Sivil toplumun bu içerik ve anlam karmaşıklığı noktasında tekrar Jensen’e dönmek gerekirse, onun dediği gibi (2006:41), "sivil toplum" en iyi şekilde, yalnızca daha geniş bir tarihsel, teorik ve/veya pratik bağlamda anlaşılabilen teori yüklü bir ifade olarak anlaşılabilir. Tekrar Jensen’in söylediklerini Mardin’in belirttikleriyle harmanlamaya çalışırsak, teori ve pratiğin örtüştüğü yeni bir tartışma alanına girmiş oluruz. Bu bağlamda köklerini her ne kadar Roma dönemine kadar götürse de Mardin, sivil toplumu anlamının üç tarihsel döneme karşılık geldiğini belirtir (1990, s. 9-10):

- 1) "Medenilik" anlayışı
- 2) Batı Avrupa'nın toplumsal tarihinde çok önemli bir sosyal tarih aşaması,
- 3) Tarih felsefesi alanında bir tartışma.

Mardin’in sivil topluma yüklediği medenilik anlayışı Thomas Ferguson’un medeniyet (civilisation) olgusu ile sivil toplum arasında kurduğu ilişkiye benzer. Medenileşme bir yandan birçok sosyologda toplumların gelişim süreçlerinde devletli bir toplum oluşturma aşamasına denk gelir ve bu anlamda devletli örgütlenmeye sahip olmayan gayri medeni toplumlardan kendilerini ayırmış olurlar. Bu anlamda medenileşme süreciyle birlikte kazanılan devlet örgütlenmesine sahip toplum biçimine bir gönderme yapılır. Kentli yaşama biçimi ve bu süreçte kazanılan medeni yaşam biçimine bir gönderme yapılarak devlet örgütlenmesine sahip olmayan gayri medeni toplumlarla medeni toplumlar arasında bir çizgi çizilmiş olunur. Sivil toplum bu anlamda devlet örgütlenmesine sahip toplumu ifade ettiği için yine öykünülen bir kavram olma özelliğine sahip görünür.

Mardin’in bahsettiği ikinci tarihsel dönem, bir yandan feodal toplumun yıkılıp kendi özerk yapıları içinde varlıklarını devam ettiren kent devletçikleriyle daha sonra da bunları birleştiren güçlü merkezi krallıkların ortaya çıkmasıyla birlikte bunların milli devletlere evrilmesini ifade eder. Bu evrilme sosyo-kültürel ve ekonomik aktörler olarak bireylerin devlet karşısında görece özerkliklerini ön plana çıkaran gelişmelere ve bireylerin devletler karşısında ekonomik ve siyasi güç kazanmalarına ya da güç dengesini sağlamaya doğru gelişmiştir. İşte sivil toplum devlet karşısında verilen bu güç mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sivil toplumun medenileşme olarak değerlendirilmesinin arkasında yatan da, devlet karşısında bireylerin

kazandıkları görelî haklardır. Mardin bu gelişmeyi iki başlık halinde özetler (1990, s.12-13): İlk olarak, devlet dışındaki hayatın akışının garanti altına alınması ve ikinci olarak, iktisadi faaliyetlerin millî hayatın çerçevesi içinde bile bir özerkliğe sahip olması.

Mardin'in bahsettiği tarih felsefesi alanındaki tartışma olarak sivil toplum bir anlamda İdris Küçükömer'in üzerinde durduğu tartışma geleneğinin olmaması ile yakından ilgili gibidir. İdris Küçükömer, Düzenin Yabancılaşması adlı çalışmasıyla başlattığı toplumsal yapı analizinde sivil toplumu bir düşünce geleneği, tartışma ortamı olarak ele almaktadır. Vefatından sonra yayınlanan eseri Sivil Toplum Yazıları (2009) adlı çalışmasında bu sorunu bir iktisatçı gibi değil bir sosyolog gibi ele alır.

Tüm bunların yanında tarih felsefesi alanındaki tartışma devlet ve birey arasındaki ilişkinin nasıl bir ilişki olduğuna dair tartışmayı da beraberinde getirir. Çünkü sivil toplum, devlet birey arasındaki ilişkide, ibrenin devletin aleyhine daralması ve bireyin lehine gelişmesini ve birey lehine bir alan kazanmayı ifade eder. Mardin'in bahsettiği bu üç tarihsel dönem birey ve devlet arasındaki bu alan kapma mücadelesinin uzun zaman dilimlerine yayılmasıdır. Mardin (1990), örneğin Osmanlı Devletinde sivil toplumun ortaya çıkış sürecini bir anlamda Genç Osmanlılar (Jöntürkler) (1865-1870) ile birlikte ortaya çıkmaya başlayan "kamuoyu" aracılığıyla açıklar. Gerçekten bugün sivil toplumun önemli bir unsuru olan medyanın kamuoyu oluşturmada ne kadar etkili bir güç olduğu (yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü güç olarak medya, sloganında olduğu gibi) açıktır. Mardin, Namık Kemal ve Şinasi gibi yazar ve düşünürlerin çıkardıkları gazeteler ile Osmanlı toplumunda kamuoyu oluşturarak bir anlamda merkezi gücün dışında alternatif bakış açıları oluşturmaya ve onun alanını daraltmaya çalıştıklarını ima eder. Gerçekten de Osmanlı Türkiye'sinin ilk ideolojik hareketi olan Genç Osmanlılar, örneğin padişahın yetkilerini kısıtlayan ve onun yetkilerini paylaşan meclis gibi, alternatif önerileri gazetelerdeki yazılarıyla kamuoyuyla paylaşarak alternatif bir kamuoyu (güç alanı) oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak onların paradigmasında padişahın iktidarını tamamen ortadan kaldıracak bir vizyon yoktur. Çünkü onlar nihayetinde sistemdeki aksaklıkları yetki paylaşımıyla çözebileceklerini düşünürler. Bu noktada da örneğin Namık Kemal'in sivil toplum anlayışı, John Keane'inki gibi olmaz. Nitekim Keane (1993), sivil toplumu "devletin başından gitmeyen bir bela" olarak tanımlar. Buradaki bela ile kastı devlete eksikliklerini ve bireysel özgürlük aleyhine faaliyetlerine bir tepkiyi ifade eder. Namık Kemal'de devlet için bir beladır ancak var olan sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlar sistemin restorasyonu ile mümkündür. Bu nedenle devlete karşı gelme, onun alanını değiştirme değil kısmi bir idari değişiklik hedeflenir. Oysa sivil toplum düşüncesinin arkasında yatan ruh, devlete karşı çıkabilme, devlete karşı gelebilme ve devletin alanını birey lehine daraltmadır. Devlet, birey ve cemaat ilişkisi bile bu anlamda ayrı bir tartışma konusudur. Çünkü Osmanlı ve İslam düşünce dünyasında devlete karşı gelme geleneği heteredoks mezhepler dışında yoktur ve bu noktada Genç Osmanlıların da bu gelenekten muaf olduğunu düşünmek doğru değildir. Zaten Osmanlıda devletin başı olan padişah aynı zamanda kulların da efendisidir ve ona karşı gelmek çok da mümkün değildir bunun hem örfî hem de dinî (ulu'l emre itaat: Nisa Suresi 59. Ayet) yönü vardır. Bu anlamda devlete karşı gelme geleneği Osmanlı Türkiye'si geleneğinde yoktur bu da ayrı bir tarih felsefesi tartışmasını getirir.

3.3. Türkiye’de Sivil Toplumun Canlanması

Sivil toplum kavramı Türkiye’nin gündemine özellikle 1980’lerden sonra girer. 1980’ler sadece Türkiye için değil tüm dünya için de değişimlerin gerçekleştiği bir tarihsel dönüm noktasıdır. 1980’ler, totaliter rejimlerin yıkıldığı, neoliberal ekonomik politikaların hayata geçmeye başladığı, Doğu Bloğunun çözülmesiyle totaliter rejimlerin demokratik rejimlere dönüşmeye başladığı bir tarihsel kesiti işaret eder. Türkiye için de 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası, güçlü bir tek parti hükümetiyle askeri rejimin elverdiği ölçüde sivilleşmenin ve demokratikleşmenin gerçekleştiği yıllardır. Bu nedenle sivil toplumun ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olan gelişmeleri iç ve dış gelişmeler şeklinde ele almak daha anlamlı görünmektedir.

Sivil toplum olgusunun ortaya çıkmasına sebep olan iç gelişmelerden söz edilecek olursa şunları ele almak gerekir: 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında 1983 seçimleriyle birlikte Türkiye’nin yeniden çok partili demokratik hayata başlaması 80 öncesi ile kıyaslanmayacak yeni bir sürecin başladığı anlamına gelir. Bu değişimin sivil toplumun farklı boyutlarına karşılık gelen birkaç açıklamasından söz edilebilir. Evvela, 1983 sonrasında Türkiye 1970’lerin zayıf koalisyon hükümetleriyle mukayese edilemeyecek kadar güçlü bir tek parti hükümeti (ANAP-Anavatan Partisi) iktidarı ile tanıştı. Üç seçim dönemini kapsayacak (1983-1991) olan ANAP iktidar dönemi sadece Türkiye’de değil Batı dünyasında da etkisini gösterecek olan neo liberal ekonomik politikaların hayata geçirildiği dönem olarak bilinir. Zaten 24 Ocak 1980 tarihinde ANAP genel başkanı Turgut Özal’ın Devlet Planlama Teşkilatının başında iken alınan bu kararlarla da Türkiye, devletçi ekonomik politikaları terk ederek serbest piyasa ekonomisine geçeceğine dair bir kararı almıştır. Bu anlamda serbest piyasa ekonomisinin hayata geçmesi, bireyselliğin artması, örgütlenme özgürlüğünde meydana gelen açılım ile birlikte sivil toplum alanının nisbi olarak gelişmesinden söz edilebilir.

1980 sonrasında sembolik önemi ise askeri bir rejimin sivil iktidara teslim edilmesini sağlayan 1983 seçimlerinde askerlerin desteklediği MDP (Milliyetçi Demokrasi Partisi) değil onların en çok eleştirdiği Turgut Özal’lı ANAP’ın kazanmasının apayrı bir önemi vardır.

3.4. Türkiye’de Sivil Toplumun Önündeki Engeller

1990’lı yıllarda Türkiye’de siyasi ve sosyo-kültürel hayatın ana temalarından biri olan sivil toplumun önünde çeşitli engellerin var olduğundan söz edilir. Bu sebepler arasında, Türkiye’nin siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısının kendine özgü karakteristikleri vardır. Gürbey (1997, s.121) bu sebeplere Türkiye’nin hukuki sisteminde var olan engelleri de ekleyerek Türkiye’deki sivil toplumun eksikliğini iki başlık altında şöyle açıklar: İlk engel, Türk hukuk ve devlet düzeninin ideolojik temelleri olarak gösterilir. Bu başlık altında Türk milliyetçiliği anlayışı ve bundan kaynaklanan toplumun demokratikleşmesini ve çoğulculuşmasını daraltan hukuki ve anayasal hükümlerin altı çizilir. İkinci olarak, Türkiye’nin siyasi sistemindeki asker ve sivil otorite arasındaki güç dengesine gönderme yapılır. Yani 1990’larda MGK’nın (Milli Güvenlik Kurulu’nun) siyasi sistem içindeki yeridir eleştiri konusu olacak olan. Gürbey (1997:130) MGK kararlarının Bakanlar Kurulu kararlarına dönüştürülerek parlamentoya

sunulduğunu belirtir. Parlamenteoya dūřen görev ise, MGK'da kararlaştırılan ve hkmete sunulan tedbirler paketine kanun gücü kazandırmaktır. Böylece asker (MGK), sivil siyaseti kontrol eden bir aygıt işlevi görerek demokratik siyasetin işlemesine engel olmaktadır.

2000'li yıllar 1990'lı yıllara göre hem sivil toplumun canlanmasında hem de sivil siyasetin üzerindeki asker vesayetinin kaldırılması anlamında oldukça dikkate değer gelişmelere sahne olacaktır. 2002 Seçimleriyle iktidara tek başına gelen Ak Parti, parti başkanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında özellikle 2004 yılında sivil siyasetin nn açan gelişmelere imza atmıştır. AB ilerleme raporlarında belirtilen kriterlerin tamamını muhalefet partisi CHP'nin de desteğiyle meclisten geçirmiştir.

Ak Parti iktidarı askeri vesayetinin sivil siyaset üzerindeki etkisini giderek azaltan birçok gelişmeye imza atmıştır. Bunlar arasında MGK'nın pozisyonu, MGK'nın ve üyelerinin etkinlik alanının sivil siyaset üzerindeki etkisinin azaltılması, askeri darbelere zemin hazırlayan Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler Kanunu'nun 35. Maddesinde değişiklik yapılması gibi. 13.7.2013 tarihinde TBMM'de yapılan değişiklik ile² Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; "Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır" ifadesi değiştirilmiştir. Çünkü darbeciler bu ifadeden hareketle durumdan vazife çıkarmışlardır. Değişiklik ile silahlı kuvvetlerin görevi i tehdit değil dış tehdit ile sınırlanılmıştır. "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak..." şeklinde değiştirilmiştir.

Sivil siyaset üzerinde askeri vesayetinin sona erdirilmesi, örgütlenme konusunda sivil toplum kuruluşları ile ilgili faaliyetlerin takibinin Emniyet Genel Müdürlüğü Dernekler Dairesi yerine yine aynı bakanlığa bağlı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü gibi tamamen sivil bir çatı altında yürütülmesi sağlanmak istemiştir. Ayrıca 2019-2023 Cumhurbaşkanlığı On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023 (2019, s.189) hedefleri içinde sivil toplum ve kamu özel sektör işbirliğinin arttırılması önemli bir hedef olarak gösterilmiştir: "Plan döneminde aktif vatandaşlık bilincinin geliştirilmesi, karar alma süreçlerine STK'ların etkin katılımının sağlanması, sivil toplum-kamu-özel sektör işbirliğinin arttırılması ve sosyal diyalog ortamının geliştirilmesi, STK'ların kurumsal, beşeri ve finansal kapasitelerinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir."

Türkiye'de sivil toplumun geliştirilmesi ilginç bir biçimde devletin demokratik adımları atarak sivil toplum alanını canlandırması amacını içermektedir. Ancak bu noktada sivil toplumun kendi inisiyatif kullanma becerisine sahip ve riski göze alarak ama devletle mutlak surette çatışma hedefi gözetmeksizin ama onun da kendisi için çizdiği alan içinde kalmaksızın bir politika izlemesi Türkiye'de sivil toplumun gelişmesine katkı sağlayacaktır.

² <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf> (erişim tarihi:15.9.2022).

4. Sonuç

Sivil toplum kavramı, demokratik toplumlar için bir zemin ve demokrasinin kalitesinin de bir göstergesi olarak ele alınır ve değerlendirilir. Bu kapsamda sivil toplum bir yandan ülkedeki demokrasinin kalitesini gösterirken diğer yandan bireylerin demokratik bilinç düzeylerinin önemli bir göstergesi olarak okunabilir.

Sivil toplum ve STK'ların varlığı ve siyasal hayat üzerindeki etki gücü, bir devletin demokratikliğine dair önemli bir göstergedir. Sivil toplumun özellikle Doğu ve Batı toplumlarını birbirinden ayıran bir analiz aracı işlevine sahip olması aynı zamanda onu kapalı ve açık toplumlar arasındaki farkı gösteren bir olgu olarak ön plana çıkarır. Bu nedenle sivil toplum ve STK'lar demokratik toplum olmanın olmazsa olmaz bir parçası haline gelirler. Sivil toplum makro anlamda demokratik ve totaliter toplumları birbirinden ayıran bir araç işlevini yerine getirirken diğer yandan demokratik toplumlarda sivil toplum ve STK'ların içeriğinin doldurulması da ayrı bir öneme sahip görünür çünkü. Sivil toplum devletin alanını daraltmaya çalışıp bireysel özgürlük alanını geliştirirken aynı zamanda demokratik bir toplumda bireylerin sahip olmaları gereken niteliklere atıfta da bulunur ki bu da sivil toplum ve STK'ların mikro anlam ve önemini ortaya çıkarır.

Devletin dışında örgütlenebilme özelliğinin bir işareti olarak sivil topluma sahip toplumlar bireylerin inisiyatif alanlarının genişliğini ve devletin dışında ve karşısında hareket edebilme bilinç ve özgürlüğünü ifade eder. Sivil toplumun varlığı ve zenginliği devletin demokratik olma özelliğini ön plana çıkarırken o devleti, otoriter ve totaliter olma vasfından çıkarır. Sivil toplumun varlığı, Batılı demokratik toplumlarında olduğu gibi 1950'li yıllardan sonra gelişen yeni sosyal hareketler için uygun bir zemin sağlamıştır. Yeni sosyal hareketler hareketlerin temel aktörleri olan orta sınıf ve eğitilmiş aktörler de esas alınarak değerlendirilirse, hem kamusal alanın genişlemesine hem de örgütlenme özgürlüğünün yayılmasına uygun bir zemin hazırlar. Yeni sosyal hareketler bu özelliklerinin yanında hem devletin alanının daraltılması hem de bireysel özgürlük alanının genişletilmesini sağlayarak sivil toplum alanının genişlemesine katkı sunmuştur.

Türkiye'de sivil toplum Batılılaşma sürecinin önemli bir bileşeni olarak görülmelidir. Çünkü siyasal modernleşme olarak demokrasinin gelişmesi aynı zamanda sivil toplumun gelişmesine zemin hazırlamıştır. Demokrasi ve sivil toplum arasındaki ilişki sadece Türkiye'de değil tüm demokratik toplumlarda geçerlidir. Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte başlayan devlet dışındaki sivil alanın gücü, zaman içinde genişleyerek devletin alanını sınırlandırma ve toplumu devlet karşısında önemli bir güç haline getirmeye çalışan sivil toplum alanını canlandırmıştır. Ancak Türkiye'de canlı ve güçlü devlet geleneğinin ideoloji fark etmeksizin zaman zaman devletçi refleksi harekete geçirdiğini de hatırlamak gerekir.

Bu bağlamda Türkiye gibi imparatorluk döneminde merkezi devlet gücünün varlığını birçok alanda hissettiren toplum yapısında sivil toplumun zayıf ve cılızlığı dikkat çeker. Cumhuriyet dönemi ile birlikte ise, baskın bir otoriter yönetimin varlığı sivil toplum alanının zayıf ve cılız kalmasına neden olmuştur. Ancak imparatorluk devrinde toplumun kültür dünyasına yönelik müdahalenin zayıflığı eğitim, kültür, inanç vb. açılarından çeşitliliği ve özerk cemaat (community) yapılarının varlığı bir anlamda sivil toplumun ortaya çıkıp gelişmesine imkan tanırken, cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte siyasi, kültürel vb. çeşitlilik ve renklilik sivil toplumun gelişimi noktasında dikkat çekici hale gelmiştir. Bu anlamda Türkiye gibi geçmişe sahip toplumlarda sivil toplumun varlığı ve gelişimi aynı zamanda demokrasinin de gelişiminin bir işareti olarak okunabilir. Türkiye'de demokrasinin

gelişmesi ve yerleşmesi bir kaç yüzyıldır devam eden modernleşme macerasının önemli bir başarı göstergesi olarak okunacağından sivil toplumun varlığı ve gelişimi modernleşme sürecinin başarılarından biri olarak da okunabilir.

KAYNAKÇA

- Anheier, H. K. & List, R. A. (2005), *A Dictionary Of Civil Society*. Routledge.
- Bumin, Tülin (2013). Hegel Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi, 5. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Atılğan, G.; Atilla, E. A; Ozan; E. D., vd. (2022). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat, İstanbul, Dipnot.
- Belge, M. (1993), *Türkiye Dünyanın Neresinde?*, İstanbul, Birikim Yayınları.
- Cohen, J. L., & Arato, A. (2013). *Sivil toplum ve siyasal teori*. Efil Yayınevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *Cumhurbaşkanlığı on birinci kalkınma planı 2019-2023*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. <https://oka.ka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/onbirincikalkinmaplani.pdf>
- Çaha, Ömer (1999), *Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi*, İstanbul, İz Yayınları.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49 (3). 79- 99. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001730
- Diamond, L. (1994). Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation. *Journal of democracy*. 5 (3). 4-17.
- Doğan, İ. (2001). *Sivil Toplum / Ondan Bizde de Var*. İstanbul, Sistem Yayıncılık
- Doğan, İ. (2015). *Sivil toplum anlayışı ve siyasal sistemler* (4. baskı). Astana Yayınları.
- Edwards, M. (2004). *Civil society*. Polity Press.
- Gramsci, A. (1967). *Aydınlar ve toplum* (V. Günyol, F. Edgü, B. Onaran Çev.). Çan Yayınları.
- Gramsci, A. (2009). *Hapishane defterleri* (K. Somer, Çev.). Aşina Kitaplar.
- Gürbey, G. (1997). Türkiye'de Bir Sivil Toplum Oluşumunun Önündeki Siyasi ve Hukuki Engeller. İçinde F. İbrahim, & H. Wedel, (Eds.). *Ortadoğu'da sivil toplumun sorunları*. (ss. 117- 135). İletişim Yayınları.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar: İstanbul.
- İbrahim F., & Wedel, H. (Eds.). *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*. İletişim Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. Timaş Yayınları.
- Keane, J. (1993). *Sivil toplum ve devlet*. Ayrıntı Yayınları.

Keane, J. (1994). *Demokrasi ve sivil toplum*. Ayrıntı Yayınları.

Küçükömer, İ. (2009), *Sivil Toplum Yazıları*, İstanbul. Profil.

Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler I*. M. Türköne, T. Önder, (Eds.). İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2010). *Yeni Osmanlılar düşüncesinin doğuşu* (9. baskı). İletişim Yayınları.

Mark N. Jensen (2006), Concepts and Conceptions of Civil Society. *Journal of civil society*. 2 (1). 39 –56.

Marks, K., & Engels, F. (2012). *Seçme Yapıtlar Birinci Cilt Alman İdeolojisi*. Sol Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1984). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: I-III, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.

Zürcher, E. J. (2011). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (26. Baskı). İletişim Yayınları.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>

Extended Summary

The concept of civil society has become a prominent concept in social sciences, especially after the second half of the 20th century, in the sense of defining the intermediate structures between the state and the individual and the power of these structures. Up to this point, civil society has been used in different meanings by different thinkers in different periods. There are several reasons why civil society has come to the fore especially after the second half of the twentieth century. Until this period, the concept of democracy was on the forefront instead of civil society as political modernization was seen as synonymous with democracy. The re-emergence and growth of democracy after World War II and the development of the concept of civil society to differentiate between countries governed by liberal democracy and strict totalitarian regimes is an important rationale behind the value attributed to the concept. One of the important reasons for the rise of civil society was the emergence of 'new social movements' and the development of the middle class at the end of the 1950s. Each of these rationales is based on the assumption that in democratic governments political and economic power is fragmented.

The development of the middle class, which leads to the development of civil society, refers to the increase in the level of income with the level of education and the demands of the middle class to participate in decision-making concerning their own lives. These demands gave rise to new social movements that began to emerge after the Second World War. These movements express demands for the cultural autonomy and identity of individuals. In fact, new social movements create a space where individuals can express their demands for autonomy and freedom from the state. At this point, it enables civil society to expand its space vis-à-vis the state.

Democratic governments contribute to the development of civil society by encouraging participation and volunteering because civil society refers to organizations established by individuals of their own volition outside the state structure. Although civil society has an ambiguous history with different meanings in different periods, today it mostly corresponds to meanings such as volunteering, public debate, freedom of organization, associative society.

Apart from the development of civil society in the West, the emergence and development of civil society has been very difficult in a political environment such as Türkiye's Ottoman past, where the central power absorbed the sphere of individual freedom and perceived alternative organizations outside the state structure as a threat to the state. This state of affairs in Türkiye is reminiscent of the classical distinction in civil society debates. This distinction refers to the situation of the East, where individualism is weak compared to the strong state, and the West, which has the freedom to organize itself against the state and can express the demands of society against the state by means of this organizational capability.

The concept of civil society became popular both in daily usage and academic literature in Türkiye in the 1980s. There are several developments behind this. One of these is Türkiye's transition to a liberal economic policy since 1980 by abandoning the statist economic policy. This is actually the extension in Türkiye of the neo-liberal economic policy implemented in the UK and the USA. This policy implies a shift away from statism in the economy. Another crucial aspect of the 1980s for civil society in Türkiye is the emergence of the belief that civil society

had emerged in Türkiye with the handover of power to the civilian government with the 1983 elections following the military coup of 12 September.

The 1980s, when the concept of civil society entered Türkiye's public discourse, was a turning point not only for Türkiye but also for the whole world. The 1980s marked a historical period in which totalitarian regimes collapsed, neoliberal economic policies began to be implemented, and totalitarian regimes began to transform into democratic regimes with the dissolution of the Eastern Bloc.

In fact, it is clear that the ambiguity regarding the concept is not limited to the civil society discourse in Türkiye. It can even be said that what is felt in Türkiye is a reflection of the ambiguity of the concept in the Western discourse. Throughout its history, civil society has been used in theoretical, practical and historical contexts with very different meanings. This assessment is also applicable to Türkiye. The ambiguity and confusion about the concept is so striking in Türkiye that socialist writers have underestimated civil society as domain to overcome in the Marxist sense, since they equate it with bourgeois society. Rather than defining themselves as civil society actors and their organizations as civil society institutions or organizations, they defined themselves as democratic pressure groups. So much so that even today, forty years later, some civil society organizations (CSOs) still define themselves as "democratic pressure groups" rather than as CSOs. So much so that even today, even after 40 years, this perspective and approach lies behind the fact that some of the civil society organizations (NGOs) still define themselves as "democratic pressure groups" rather than as NGOs. Thus, social democratic circles think that they have not used the concept of civil society that is distant from social democracy and softened through the filter of Western capitalist society and neoliberal structures.

The complexity of the concept of civil society is seen in the discourse in Türkiye, for example, as the civilian takeover of power after the military coup of 12 September, and civil society is defined as if it were the opposite of "military" society. Sometimes there is an emphasis on "civility" as a synonym for being civilized, in which case the root of "civil" in "civil society" refers to the rights and obligations that come with city life." When the concept of civil society refers to urban life and the rights and obligations that arise with urban life, it should also be taken into account that this is a process that runs parallel to the process of modernization.

The number of civil society organizations in Türkiye started to increase gradually in the 1990s, as in the rest of the world. However, it is mentioned that various obstacles existed in front of civil society, which was one of the main themes of political and socio-cultural life in this period. Among these obstacles are the specific characteristics of Türkiye's political, socio-cultural and economic structure. One of these is the obstacles that persist in Türkiye's legal system. This obstacle is cited as the ideological foundations of the Turkish legal and state structure. Under this chapter, the understanding of Turkish nationalism and the legal and constitutional provisions that narrow the democratization and pluralization of society stemming from this understanding are underlined. Secondly, the balance of power between the military and civilian authority in Türkiye's political system is referred to.

Compared to the 1990s, the 2000s would witness remarkable developments in terms of both the revitalization of civil society and the removal of military oversight over civilian politics. The

AK Party came to power as the sole ruling party in the 2002 elections, and under the leadership of party leader Recep Tayyip Erdoğan, especially in 2004, the AK Party implemented policies that paved the way for civilian politics. With the support of the opposition Republican People's Party (CHP), the parliament passed all the criteria set out in the EU progress reports. The EU harmonization packages have contributed to the development of both democracy and civil society in Türkiye.

The aim was to end the military oversight over civilian politics and to ensure that the follow-up of activities related to civil society organizations in the field of organization is carried out under a completely civilian umbrella, such as the General Directorate of Relations with Civil Society under the Ministry of Internal Affairs, instead of the Department of Associations of the General Directorate of Security under the same ministry.

The development of civil society in Türkiye interestingly involves the state taking democratic steps to revitalize the sphere of civil society. It will contribute to the development of civil society in Türkiye if civil society is able to use its own initiative and take risks while not staying within the limits set by the state, without necessarily seeking conflict with it.

Key words: Civil Society, Democracy, Türkiye, Non-Governmental Organizations (NGOs), A. Gramsci.